

І.В. ГАЛИЦЬКИЙ,

аспірант

(Національний університет «Одеська юридична академія»)

(Науковий керівник професор Ю.М. Оборотов)

ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ У ПРАВОСВІДОМОСТІ ТА ПРАВОВІЙ КУЛЬТУРИ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

Ключові слова: правосвідомість, правова культура, толерантність, виховання.

В умовах глобальних еміграційних та інтеграційних процесів проблема виховання толерантної поведінки особистості, високої правосвідомості та правової культури в суспільстві є особливо важливою. Серед найважливіших моральних вимірів людського спілкування (повага, співчуття, любов) толерантність посідає одну з перших позицій. 20-річчя незалежності України принесло як нові досягнення культурно-правової думки, так і нові проблеми, пов'язані з буттям суспільства. Незважаючи на загальносвітову актуалізацію толерантності, продовжують поширюватися континентами націоналізм, екстремізм та інші форми нетерпимості – і молода держава Україна не є винятком з цієї тенденції. Але в Україні існує достатній правовий, культурний та духовний потенціали для подолання гострих проблем сучасності. Ми сподіваємося, що за подальші роки розбудови країни її еліта, спираючись на історичний досвід та виховання правової культури та свідомості населення, зможе подолати негативні тенденції нетерпимості, які є загрозою для існування як правової держави, так і стабільного громадянського суспільства в ній.

Актуальність даної теми зумовлена ускладненнями у світі міжрасових та

міжнаціональних стосунків, необхідністю пошуку способів вирішення і запобігання проявам інтолерантності, зокрема, в українському суспільстві.

Завдання даної роботи полягає у виділенні ідеологічних та правових чинників формування толерантності у правосвідомості і правовій культурі громадян України. Реалізація завдання спрямована на створення практичної концепції, яка б визначала напрями формування толерантних відносин у суспільстві.

Свій внесок у розкриття проблем співвідношення толерантності та правової культури зробили такі вчені як М.С. Мірманова, А.В. Перцев, М.Б. Хомяков, Л.М. Герасіна, Г.В. Журбелюк та інші.

Правосвідомість – це сукупність оціночних думок та настанов, що визначають ставлення суб'єктів соціальних відносин (соціальних груп, окремого громадянина або суспільства в цілому) до права й чинного законодавства, а також практики його застосування, правових (або не правових) звичаїв, ціннісних орієнтацій, які регулюють людську поведінку в юридично значущих ситуаціях [8, 12].

Можна погодитись із визначенням *правової свідомості* Г.В. Журбелюка і О.В. Курінного, які окреслили її як сукуп-

ність уявлень, що відображають правову дійсність у формі юридичних знань і об'єктивованих оцінок чинного права, а також у вигляді соціально-правових настанов, які виконують роль внутрішнього регулятора юридично значущої поведінки [5, 82–99].

Типологізація правосвідомості за рівнем залежить від конкретних носіїв – суб'єктів: окремі індивіди, суспільні групи, суспільство, народ. З огляду на це виділяють індивідуальну та колективну (групову) правосвідомості.

Наприклад, низка особливостей правосвідомості українського суспільства визначається умовами розвитку українського менталітету. Українському народу властивий погляд на право як на обов'язкові приписи тих людей, які знаходяться при владі, безперечна покора їм або абсолютні протест та невизнання, що є визначальною рисою суспільств патріархального типу [3, 53].

Українському суспільству також властива підміна правосвідомості етичними поглядами, що побічно є ознакою готовності українського народу до співпраці, торгівельному та культурному обміну з іноземцями та між собою, переважання ролі побутового кмітливого розуму над одноманітними наказами влади, обрання моральної картини світу як світогляду всупереч західному утилітарно-механістичному всесвіту, де певні дії особа вчиняє (або втримується від їх вчинення) лише тому, що на те є веління закону.

Правосвідомість складається з трьох елементів: ідеологічних, психологічних і поведінкових.

Толерантність є тим явищем, яке пронизує всі три елементи правосвідомості в порядку їх ієрархічного розташування. Вона починається з концептуального формування на ідеологічному, науково-світоглядному рівні, який виражається в теоретичних правових розробках, державних доктринах та політико-правових рішеннях. Наступною драбинкою вона спускається в побутову свідомість людей, відображаю-

чись в їхньому сприйнятті картини світу, в їх емоціональній реакції на певні явища та події, залежить від здатності кожного індивіда та всього суспільства в цілому інкорпорувати або реанімувати цінності толерантності. І, нарешті, як результат всього попереднього цілеспрямованого впливу на громадську свідомість формуються та виникають мотиви конкретних вчинків, які є наслідком соціального становища в певний відрізок історичного часу та наслідком ефективності державотворчої правової політики в сфері толерантності.

Правова свідомість – духовно-культурний елемент правової дійсності, покликаний відповідним чином скеровувати правотворчу та правозастосовну діяльність держави. Правосвідомість створює атмосферу, у якій діє право, весь механізм правового регулювання, і від його рівня залежить ефективність права, його дієвість та результативність [4, 44–45]. Та не варто забувати, що толерантність в правовій свідомості є одним і, до речі, не найбільшим з елементів свідомості взагалі, що не завжди певні проблеми навколо становлення великодушності (значення толерантності в її вітчизняному еквіваленті) можна пояснити тільки правовими явищами.

Правосвідомість за своєю природою – це усвідомлення права, а не почуття, емоція чи інстинкт. Правосвідомість є необхідним засобом створення та розвитку законодавства. Вона тісно пов'язана із законністю: з одного боку, правосвідомість створює необхідні умови для здійснення та укріплення законності, а з іншого – законність впливає на розвиток та укріплення правосвідомості [7, 34]. Також для правильного застосування права від особи вимагається достатній рівень правової культури.

Правова культура – це, головним чином, ціннісне ставлення до права, усвідомлення його вищої соціальної цінності та культивування всіх правових цінностей у повсякденній життєдіяльності. Отже, правова культура особи – це, певним чином, блок правових настанов.

Правова культура не може розвиватись та існувати у відриві від актуальних правових проблем суспільства, вона може бути лише активною перетворюючою силою суспільства, акумулюючи в собі сукупність позитивних компонентів правової дійсності, в тому числі і толерантності, в їх реальному функціонуванні. Як особливе соціальне явище, вона може бути сприйнята як якісний правовий стан і суспільства, і особи, її можна розуміти як результат і засіб розвитку людини як суб'єкта права, як розвиток суспільства на шляху до толерантності.

Активна *толерантна правова культура* особи є сукупністю позитивних правових настанов на основі визначальної настанови на повагу до прав і свобод, честі і гідності людини, на основі усвідомлення і прийняття великої цінності розмаїття світу, розуміння єдності суспільства навколо ідей прогресу, добробуту і порядку, відмови від застосування сили по відношенню до неприйнятних позицій іншого, якщо тільки ці позиції не порушують діючих правових та моральних норм.

На жаль, для більшості громадян України панування толерантності у всіх сферах суспільного життя поки що не уявляється чимось актуальним і необхідним. Навіть саме поняття толерантності, толерантної правосвідомості не набуло досі широкого масового застосування і розуміння кожним членом суспільства.

Формування толерантних настанов має впроваджуватися на таких рівнях, як особистість, родина, суспільство, держава.

Ми переконані, що саме з першого досвіду сприйняття (чи несприйняття) відмінностей, особливих нахилів, уподобань і тому подібних «інакшостей», будь-яких «відхилень» в особи формуються настанови толерантної чи інтолерантної свідомості, які тільки розвиватимуться і укорінюватимуться в ній у подальшому житті.

В Україні існує власний фундамент для формування толерантності у правовій культурі всього суспільства і кожного

громадянина. Але відсутність в сучасній Україні середнього класу, тобто основи громадянського суспільства, зумовлює гальмування процесу побудови цивілізованої держави сучасності та толерантного суспільства [1, 91].

Ми підтримуємо позицію К. Слесик, що до формування толерантності як однієї з громадянських цінностей мають залучитися всі соціальні інститути. Як держава, так і громадянське суспільство зацікавлені в розвитку якостей громадян, спрямованих на досягнення демократії, суспільну солідарність, стабільність, взаєморозуміння [9, 43]. В суспільстві назріває необхідність на вищому держаному рівні прийняття Концепції формування толерантності, яка буде відігравати значу правовиховуючу роль.

Також вважаємо за доцільне створити єдину загальнодержавну громадську організацію, діяльність якої буде цілком присвячена просвіті населення щодо переваг толерантного мислення та толерантного відношення, яка стане безпосередньо серед громадян впроваджувати принципи та положення урядових доктрин і розпоряджень щодо формування настанов толерантності серед населення. Немов би проводячи аналогію з рівнями правової свідомості, ми пропонуємо сформуванню *рівні реалізації Концепції толерантності*. Перший, найвищий, передбачає законотворчу діяльність з прийняття нового та адаптації існуючого законодавства до ідеалів толерантного громадянського суспільства, які передбачають: а) повагу до власної історичної традиції, б) усвідомлення себе як малої, але важливої і цілком самодостатньої, частини єдиного в своєму різноманітті людського всесвіту, в) активне шанобливе відношення до іншого та безкорисливе і відкрите прийняття його власної форми самовираження, г) визнання унікальності кожної існуючої культури, її неповторності та однакової важливості для людства і для кожного індивіда, д) дотримання та подальший розвиток системи прав і свобод,

е) відмову від насильства, в тому числі і по відношенню до неприйнятних цінностей, з якими певна особа в силу своїх переконань та життєвого досвіду на може погодитися, якщо тільки ці цінності не є мотивами дій, що суперечать правам і свободам, діючим нормативним, моральним та етичним нормам, суті людського співіснування, заснованого на повазі до життя, здоров'я і людській гідності. Другий, локальний, рівень уособлює собою втілення положень урядових доктрин на місцях, відображення головних їх постулатів в актах місцевих рад та державних адміністрацій, проведення семінарів, конференцій та розважальних заходів за підтримки центральної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Третій, громадський, рівень присвячений активності некомерційних організацій, які мають за мету безпосередню роботу з населенням, а саме: правова та, можливо, матеріальна допомога постраждалим від нетерпимості, доведення до відома пересічних громадян інформації про сутність толерантності, про належні їм права і свободи, ініціювання масових заходів, випуск спеціальної літератури, публікації соціальної реклами, присвячені вихованню толерантності. Дана трьохрівнева ієрархічна система покликана формувати уявлення про толерантність в правовій свідомості населення, покликана інтегрувати нові та оновити старі уявлення про толерантність в українській правовій культурі.

Відповідно, одним із найзначніших факторів формування толерантної свідомості можна розглядати правовий аспект, який включає такі соціальні умови виховання толерантності, як побудова правової держави; можливість регуляції міжетнічних та інших конфліктів на правовій основі; дотримання прав людини; створення громадянського суспільства, оскільки толерантність може існувати тільки у суспільстві соціальної довіри.

Проблеми толерантності можливо вирішувати тільки на шляху інтелектуалізму. Людина, як розумна істота, усвідомлює, що

сприйняття інших є обов'язковою умовою сприйняття самої себе, реалізації власних інтересів і прав. Тим самим особа свідомо приборкує свої пристрасті й бажання, обмежує свою індивідуальну свободу заради загального блага. Формування такої позиції особистості можливе тільки на шляху громадянської освіти, освіти в дусі прав людини. Це може бути внутрішньою опорою толерантності. Зовнішньою ж опорою може бути ефективна система позитивного права, яка здатна швидко реагувати на будь-які посягання на гідність і права будь-якого свідомого суб'єкта [2, 15–16].

На формування толерантної правової культури особистості спрямоване правове виховання як основний вид ідеологічної діяльності. Тому необхідно максимально враховувати та використовувати можливості системи правового виховання щодо формування активної толерантної позиції кожного громадянина та подолання правового нігілізму, адже з точки зору людської свободи, толерантність є кінцевою цінністю.

До засобів правового виховання слід відносити правову пропаганду, правове навчання, юридичну практику, самовиховання [7, 59].

Таким чином, *засоби формування толерантності* у правовій культурі – це сукупність інформаційних цінностей, які використовуються його суб'єктами з метою подолання негативних інтолерантних властивостей, які існують у свідомості і поведінці громадян на основі одночасного опанування і поширення отриманих досягнень в ході формування толерантного світогляду.

Толерантне правове виховання – це утвердження у свідомості і поведінці громадянина терплячо-стійких, ідейно-психологічних настанов в юридичній діяльності окремих особистостей і соціальних груп, які здатні протидіяти екстремізму і зниженню соціальної напруги в колективі, державі, суспільстві в цілому. Толерантне правове виховання передбачає не тільки

непримиренну позицію щодо дискримінаційних актів будь-яких суб'єктів права, але й жорстку і однозначну позицію щодо тих, хто завдає шкоди моральному та фізичному здоров'ю людей, загрожує їх життю, через традиційні релігійні чи інші погляди, право на які, доки вони не перетворюються на суспільно небезпечні, знаходиться під охороною Концепції толерантності та гарантується державою і всіма її інститутами.

Необхідно підкреслити, що формування толерантної правосвідомості – це не тільки правова освіта і виховання як одна з ідеологічних функцій держави. Це, в першу чергу, індивідуальний процес формування особистості під впливом різноманітних соціальних чинників, більшість з яких є елементами правової системи.

Першим чинником формування толерантної правосвідомості є, безумовно, *сім'я*. Наступним кроком у формуванні толерантної особистості є *школа*.

Окремо виділимо такий чинник формування толерантної правосвідомості, як *національна пануюча ідеологія*, національна ідея, що є об'єднуючою силою громадянського суспільства, фундаментом загальної толерантної культури. Як влучно зазначає М.П. Мchedlov, захист і дотримання прав людини можуть стати єдиною національною ідеєю, яка сприятиме консолідації суспільства та примиренню політичного протистояння і конфліктів [6, 102].

Звісно, одних прав і свобод недостатньо для побудови стрижня національної ідеї. Вона мусить відображати всі особливості менталітету народу, але тільки ті, які консолідують його, а не спричиняють чвари і протистояння, ті, які формують світогляд, що об'єднує різні соціальні верстви заради державного будівництва і благополуччя всього суспільства.

Також однією з основних передумов становлення толерантного суспільства в Україні є *загальносуспільна інтеграція*. Це є, передусім, питанням не лише етнополітики, а й продуманої та ефективної соціальної політики держави.

Одним і головних соціальних інститутів, які сприяють формуванню толерантних настанов у правосвідомості суспільства, є освіта. Проте виконання нею цієї нової функції передбачає її корінну трансформацію. Остання повинна проходити під спільним впливом принципів невизначеності світу і людини, толерантності, діалогу і співпраці обох сторін – тієї, що навчає, та тієї, що навчається.

Вважаємо, що толерантність як актуальне сучасне явище цілком заслуговує на окремий додатковий курс в університетах на юридичних спеціальностях. Назвемо його, наприклад, «Теорія толерантності». Програма курсу може передбачати вивчення концепцій толерантності, що виходять із гуманістичних течій, у яких підкреслюється активне відношення до іншого, свідоме визнання прав і свобод іншого, готовність до прийняття інших поглядів. Основна мета курсу – формування системи знань про толерантність як базову загальнолюдську цінність, що виражається у повазі, правильному розумінні багатого різноманіття культур, у прагненні досягти взаємної згоди та загального миру. Виходячи з мети, впливає ряд завдань: розширення уявлень про міжкультурні відмінності, про толерантність у мисленні та поведінці, про психологію міжкультурної взаємодії; формування позитивних стереотипів мислення і поведінки в міжкультурнім спілкуванні; діагностика особистого рівня толерантності та інтолерантності, а також корекція власних кордонів толерантності та нетерпимості; засвоєння й відпрацьовування конструктивних стратегій поведінки в конфліктних ситуаціях; формування готовності та умінь реалізовувати отримані знання і навички в професійній правовій діяльності та реальних життєвих ситуаціях; удосконалювання здатності вивчати і розуміти особистість партнерів по спілкуванню. Даний курс дозволить безпосередньо на стадії підготовки молодих юристів-фахівців закладати основу їх правових уявлень, культури, мислення, менталітету і т.д.

Отже, формування толерантності у правосвідомості і правовій культурі громадян України нерозривно пов'язане з такими факторами як освіта, національна ідеологія, висока правова культура. Основними «дійовими особами» формування толерантності є особистість як об'єкт правосвідомості та самоосвіти, держава, державні та недержавні громадські організації. Найвищою формою визнання необхідності виховання толерантності та побудови толерантного суспільства є прийняття такого нормативного документа як Концепція формування толерантності в українському

суспільстві. Це справить значний вплив на розвиток правової свідомості та правової культури в дусі толерантності. Також є доцільним в рамках Концепції створення по всій країні некомерційних громадських організацій, які б безпосередньо на місцях надавали конкретну юридичну допомогу особам, постраждалим від нетолерантних дій, своєчасно реагували всіма доступними для них способами на виявлені приклади дискримінаційної поведінки та через масові заходи здійснювали безперервний процес виховання толерантності в правовій свідомості та правовій культурі населення.

Список літератури:

1. *Ганзенко О.О.* Формування правової культури особи в умовах розбудови правової держави Україна: дис. канд. юрид. наук: 12.00.01 / О.О. Ганзенко. – Запоріжжя, 2002 – 198 с.
2. *Губар О.М.* Толерантність і компліментарність у контексті культури прав людини / О.М. Губар // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Вип. 34. – 2007.
3. *Демічева В.В.* Правова свідомість як елемент правової системи в умовах демократичного розвитку України: дис. канд. юрид. наук: 12.00.01 / В.В. Демічева. – К., 2007. – 192 с.
4. *Дмитрієнко Ю.М.* Правова свідомість у механізмі правового регулювання суспільних відносин / Ю.М. Дмитрієнко // Форум права. – 2007. – № 2.
5. *Журбелюк Г.В.* Правова ментальність у контексті розвитку правосвідомості українства: історія і сучасність / Г.В. Журбелюк, О.В. Курінний // Збірник наукових праць Львівського державного інституту новітніх технологій та управління імені В'ячеслава Чорновола. Сер. «Юридичні науки»; за заг. ред. О.І. Сушинського. – Львів, 2007. – Вип. 2.
6. *Мчедлов М.П.* Толерантність / М.П. Мчедлов. – М.: Республіка, 2004. – 416 с.
7. *Осика І.В.* Правова культура у формуванні правової, соціальної держави: дис. канд. юрид. наук: 12.00.01 / І.В. Осика. – К., 2004. – 195 с.
8. *Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні* : монографія / Л.М. Герасіна, О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань [та ін.]. – Харків: Право, 2009. – 352 с.
9. *Слесик К.* Виховання толерантності як шлях попередження екстремізму та його подолання / К. Слесик // Правий екстремізм і толерантність: з досвіду України та Німеччини / Фонд ім. Фрідріха Еберта, Регіональне представництво в Україні та Білорусі. – К.: Заповіт, 2008. – 76 с.

РЕЗЮМЕ

В статті аналізується процес формування толерантних відносин в обществі, пропонуються шляхи подолання нетерпимості по відношенню к представителям других культур, приводяться приклади ефективного впровадження толерантних відносин як засобу припинення міжетнічних конфліктів і міжкультурної ворожобності. Автор концентрує увагу на необхідності формування толерантних відносин

в обществе как ручательстве мирного сожительства народов, наций на Планете, общего достижения целей, которые стоят перед современным человечеством, а также – существования демократического правового государства в отдельно взятом обществе.

SUMMARY

In this article we are analyzing the process of forming tolerant relations in a society, offering ways of overcoming intolerance in relations with other cultures' representatives, making an examples of an effective realization tolerant relations as means of the termination of interethnic conflicts and intercultural hostility . The author concentrates attention to necessities of forming the tolerant relations in a society than could guarantee a peace symbiosis of the people, the nations on a Planet, general achievement of the purposes which face modern mankind, and also – existence of a democratic rule-of-law state in separately taken society.

*Рекомендовано кафедрою теорії
та історії держава і права*

Подано 14.04.2011.